

ВІКОВІ ТА ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МИСЛЕННЯ

Клак Віталій Олександрович¹

¹Аспірант кафедри психології, Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», м. Переяслав-Хмельницький (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0978-1520>

UDC: 159.955-053

АНОТАЦІЯ

В статті подано теоретико-методологічний аналіз проблеми мислення в психологічній науці, представлені вікові та індивідуально-психологічні особливості дітей дошкільного віку. Накопичений теоретичний та практичний досвід розглянуто в такій послідовності: класифікація мисленнєвого розвитку дітей, віковий онтогенез особливостей мислення, індивідуально-психологічні особливості дітей, що мають певні можливості взаємозв'язку з різними видами мислення. Результати дослідження вікових особливостей дітей дошкільного віку показали, що на всіх етапах розвитку мислення ключове значення приділяється його онтогенезу. Багато дослідників займалися питаннями розвитку мислення дітей, проте в даний час єдиної періодизації вікового мисленнєвого розвитку дитини не існує. Найбільш відомі класифікації мисленнєвого онтогенезу представлено Ж. Піаже та П.Я. Гальперінім. Показано, що дитячий інтелект з молодшого до старшого дошкільного віку функціонує на основі принципу системності і при необхідності одночасно включаються в роботу всі види і рівні мислення: наочно-дієве, наочно-образне, наочно-схематичне і словесно-логічне. Проаналізовано феномен «синкретизму», систематизована й представлена динаміка розвитку мислення у дошкільному віці.

Ключові слова: мисленнєвий розвиток, віковий онтогенез, видові особливості, динаміка розвитку, сенсомоторний інтелект, імпресивне та експресивне мовлення.

Постановка проблеми. На сучасному етапі проблема розвитку мислення старших дошкільників стає все більш актуальною, оскільки від цього процесу значною мірою залежить повноцінний психічний, інтелектуальний і пізнавальний розвиток дитини, акти-

Address for correspondence, e-mail : editpsychas@gmail.com
Copyright: © Vitaly Klak

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

візація його активного словника, подальший загальний розвиток. Саме мислення значною мірою дає можливість пізнання світу, передбачення і прогнозування розвитку подій, практичного оволодіння закономірностями об'єктивної дійсності. Зусилля науковців та практиків сьогодні спрямовані на пошуки нових організаційних і змістовних компонентів навчальної діяльності, за яких відбувається розвиток мислення дітей дошкільного віку та оптимізується навчально-виховний процес. Але ж для вирішення проблеми оновлення змісту дошкільної освіти передбачається розгляд індивідуально-психологічних особливостей дошкільників у контексті розвитку мислення, так як розумова діяльність тісно пов'язана з віковими особливостями дитини, особистісними її якостями, потребами у виконанні різноманітних завдань, вправ, проявами самостійності у доборі способів і засобів дій для досягнення результату, тощо. Знання вікових та індивідуально-психологічних особливостей дошкільників дадуть змогу спиратися на їх реальний досвід, зону актуального й найближчого розвитку (Виготський, 1999) для формування нових механізмів діяльності та навчання, які безпосередньо позначаються на розвитку мислення у дітей в контексті модернізації змісту дошкільної освіти відповідно до вимог часу: зробити його особистісне орієнтованим, гнучким, технологізованим, що буде значною мірою відображатись на психологічному розвитку дитини дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день проблема розвитку мислення у дітей та різні його прояви досліджується в різних напрямках. Так, Н.О. Пасічник (Пасічник, 2015) розглядала особливості взаємозв'язку образного і понятійного мислення; К.В. Левшунова (Левшунова, 2015) представила рухову активність як чинник психічного благополуччя дошкільника; І. І. Любченко (Любченко, 2014) розглядає розвиток логічного мислення у старших дошкільників як запоруку успішного навчання і виховання; Н. В. Кудикіна (Кудикіна, 2012) пропонує розвиток мислення засобами ігрової діяльності; І. Д. Пасічник (Пасічник, 2013) розглядає мислення як багатофункціональну складову свідомості індивіда, як когнітивний аспект творчої діяльності й постійного супутника та передумовою гармонійного розвитку людини впродовж усього її життя; Т. М. Кривошея (Кривошея, 2015) проаналізувала взаємозв'язок образного і логічного мислення як шлях до гармонізації розумової діяльності дошкільників; Товкач І. Є. (Товкач, 2017) розкрила особливості прояву пізнавальної активності старших дошкільників.

Водночас, аналіз останніх досліджень показав, що мислення дошкільників належить до найважчих і мало розроблених психологічних проблем. Особливо недостатньо розроблені питання, пов'язані з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей дітей дошкільного віку і їх проявів в розвитку

мислення, хоча саме цей аспект обумовлює ефективність і продуктивність розвивальних заходів, таких як використання інформаційно-комунікативних технологій у дошкільному закладі.

Мета статті – виявити динаміку розвитку мислення у дошкільному віці. **Основні завдання** – проаналізувати класифікації засобів активізації мисленнєвого розвитку дітей дошкільного віку, на основі теоретичного аналізу систематизувати динаміку розвитку мислення дошкільників, виокремити індивідуально-психологічні особливості у розвитку дитини дошкільного віку.

Методологія і методи дослідження. Методологічними засадами дослідження є системний (Максименко, 2000) та онтогенетичний підходи (Виготський, 1983), а також принцип врахування вікових та індивідуально-особистісних особливостей (Ананьєв, 1996; Абульханова-Славська, 1981). **Методи** дослідження – теоретичний аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел, який дозволив виявити, узагальнити і систематизувати матеріали з проблеми дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. На всіх етапах розвитку мислення ключове значення приділяється його онтогенезу, який дає можливість прослідкувати за змінами, закономірностями, які відбуваються в розвитку дитини: спочатку вона будує думку з опорою на перцептивні ознаки об'єкта, потім опирається на функціональні ознаки, а піз-

ніше виокремлює категоріальні ознаки, продукує поняття, оформляє судження, робить умовиводи. І. І. Любченко (Любченко, 2014) підкреслює, що розвиток мислення дитини дошкільника забезпечується узагальненням і ускладненням його практики і засвоєнням способів самої розумової діяльності. Також авторка представила педагогічні умови розвитку мислення, такі як: забезпечення гармонійного поєднання мотиваційних та операційних компонентів; демократичний стиль виховання дитини; розвиток операцій мислення, що сприяють порівнянню, узагальненню, аналізу під час роботи з художньою літературою, організації спостережень, спеціальних занять.

Психологічну класифікацію внутрішнього плану дій мислення дитини пропонує також М. М. Поддяков (Поддяков, 1981), який вивчав логічне мислення від молодшого до старшого дошкільного віку і виділив шість етапів розвитку цього процесу:

1. Дитина ще не в змозі діяти в умі, але вже здатний за допомогою рук, маніпулюючи речами, вирішувати завдання в наочно-дієвому плані, перетворюючи відповідним чином проблемну ситуацію.

2. У процес рішення задачі дитиною вже включена мова, але вона використовується ним тільки для називання предметів, з якими він маніпулює в наочно-дієвому плані. В основному ж дитина як і раніше вирішує завдання «руками й очима», хоча в мовній фор-

мі їм вже може бути виражений і сформульований результат виконаного практичної дії.

3. Завдання вирішується в образному плані через маніпулювання уявленнями об'єктів. Тут, ймовірно, усвідомлюються і можуть бути словесно позначені способи виконання дій, спрямованих на перетворення ситуації з метою знайти рішення поставленого завдання. Одночасно відбувається диференціація у внутрішньому плані кінцевої (теоретичної) і проміжних (практичних) цілей дії. Виникає елементарна форма міркування вголос, не відокремленого ще від виконання реального практичної дії, але вже спрямованого на теоретичне з'ясування способу перетворення ситуації чи умов завдання.

4. Завдання вирішується дитиною за задалегідь складеним, продуманого та внутрішньо представленому планом. У його основі – пам'ять і досвід, накопичені в процесі попередніх спроб вирішення подібного роду завдань.

5. Завдання вирішується в плані дій в умі з подальшим виконанням тієї ж самої задачі в наочно-дієвому плані з метою підкріпити знайдений в думці відповідь і далі сформулювати його словами.

6. Рішення завдання здійснюється тільки у внутрішньому плані з видачею готового словесного рішення без подальшого звернення до реальних, практичних дій з предметами.

Найбільш суттєві класифікації мовленевого онтогенезу представлено Ж. Піаже та

П. Я. Гальперінім. Так, Ж. Піаже (Піаже, 1998) запропонував «операційну» теорію розвитку мислення дитини, яка включає чотири стадії розвитку мислення: перша – стадія сенсомоторного інтелекту (від народження до 2 років), характеризується розвитком здатності сприймати і пізнавати предмети, які оточують дитину в їх досить стійких властивостях і ознаках; друга – стадія операційного мислення (від 2 до 7 років), формуються мова і наочні уявлення, з'являється ряд особливостей мислення: хибні класифікації предметів за випадковим і другорядними ознаками, труднощі прийняття позиції іншої людини (егоцентризм); третя – стадія конкретних операцій із предметами (від 7-8 до 11-12 років), де розумові операції стають оборотними: діти можуть логічно пояснювати свої дії і судження, переходити з однієї точки зору на іншу, інтуїтивно розуміти основні логічні закони, здатні об'єднувати предмети та об'єкти в класи і підкласи; четверта – стадія формальних операцій (від 11-12 до 14-15 років), характеризує здатність дитини виконувати операції усно, користуючись логічними міркуваннями, внутрішні розумові операції перетворюються на структурно організоване ціле.

Іншу точку зору має П. Я. Гальперін (Гальперін, 2001), в основі ідеї якого лежить думка про генетичний зв'язок інтелектуальних операцій з практичними, предметними діями. Автор теоретично та експериментально показав, що мислення формується послідовно,

в процесі перетворення зовнішньої дії у внутрішній і включає п'ять етапів: перший – формування орієнтовної основи майбутньої дії в практичному аспекті, а також ознайомлення із вимогами (зразками), яким воно в остаточному підсумку має відповідати; другий – предметної дії з реальними предметами чи їхніми заміниками за всіма основними параметрами з певним типом орієнтування у кожному; третій – перенесення дії із зовнішнього плану у внутрішній за допомогою зовнішньої мови (перенесення дії в мовний план, вважаючи П. Я. Гальперін, означає не лише вираження дії в мові, а й насамперед мовне виконання предметної дії); четвертий – відмова від зовнішньої мови і освоєння дій при опорі на внутрішню мову («про себе»); п'ятий – дії у внутрішньому плані з перетвореннями і скороченнями процесу й деталей виконання.

Р. В. Павелків (Павелків, 2004) відмітив, що основними напрямками розвитку мислення дитини є вдосконалення наочно-дійового мислення, інтенсивний розвиток наочно-образного, наочно-схематичного і початок активного формування словесно-логічного шляхом використання мови як засобу постановки і розв'язання інтелектуальних завдань, засвоєння наукових понять. Автор підкреслив, що у віці 2-х років дитина здатна називати один і той самий предмет кількома словами, що свідчить про формування такої розумової операції як порівняння. На основі порівняння розвиваються індукція і дедукція, які до 3-3,5

років досягають значного рівня розвитку. До 4-х років мислення набуває наочно-дійового характеру, який, незважаючи на те що це елементарний рівень, зберігається протягом усього життя. Поступово відбувається перехід до наочно-образного мислення, яке у 4-5 років стає головним (див. табл. 1).

Розвиток образного мислення дошкільників характеризується тим, що їхні уявлення набувають гнучкості, рухливості, діти оволодівають вмінням оперувати наочними образами: уявляти предмети у різних просторових положеннях, мислено змінювати їх взаємне розміщення.

Якщо Л. С. Виготський (Виготський, 1999) акцентує увагу на таку характерну особливість дитячого мислення, як наочність і підкреслює, що саме наочність дитячого мислення виявляється в його конкретності, то для деяких психологів, таких як К. Бюллер, Дж. Селлі, В. Штерн конкретна образність дитячого мислення послужила аргументом для розуміння образності як певного виду мислення, етапу в розвитку вищих його форм.

Найхарактернішою ознакою такої образності є *синкретизм* – це з'єднання (*synkretismos* – змішування, злиття) різних елементів, здатність дітей дошкільного віку до інтегрованого сприйняття різних понять та категорій, які між собою ніяк не пов'язані.

Злитість образів особливо помітно проявляється у сприйманні дітьми малознайомого

змісту. Наприклад, вони неправильно розуміють синкретично образні літературні вислови, складні метафори, алегорії: «І веселий, і крилатий ходить вітер над землею. Це потужний вентилятор б'є в обличчя струминою» (Є. Тараховська). Прослухавши це, дошкільники запитують: «Чому він б'є?», «Кого

мати ноги, якщо «веселий» - сміється). На думку Л. Виготського (Виготський, 2004), синкретизм має велике значення у розвитку дитячого мислення, оскільки синкретичні зв'язки є основою виокремлення зв'язків, які перевіряються практикою і відображають дійсність.

Ж. Піаже (Піаже, 1998) також характе-

Таблиця 1.

Динаміка розвитку мислення у дошкільному віці

Види мислення	Молодший дошкільний вік (3-4)	Середній дошкільний вік (4-5)	Старший дошкільний вік (5-6)
Наочно-дійове (практичне) мислення	<ul style="list-style-type: none"> - формування понять, - розвивається безпосередня цілеспрямована діяльність, - початок логічного мислення 	<ul style="list-style-type: none"> - експериментує, намагається встановити причинно-наслідкові зв'язки і залежності, - не робить узагальнень в цілому класі об'єктів 	<ul style="list-style-type: none"> - з'являються завдання нового типу, де результат дії буде не прямим, а побічним - враховує зв'язки між двома або кількома явищами, що відбуваються одночасно або послідовно
Наочно-образне мислення	<ul style="list-style-type: none"> - зовнішні дії з предметами, - усвідомлення себе і оточуючих, - цілеспрямована діяльність 	<ul style="list-style-type: none"> - перехід від зовнішніх до розумових спроб, - порівняння зорових уявлень, - образи набувають узагальнений характер 	<ul style="list-style-type: none"> - в свідомості виникають схеми, моделі, - аналіз властивостей предметів, з метою їх зміни, - вирішення проблемної ситуації здійснюється за допомогою уявлень
Наочно-схематичне мислення	<ul style="list-style-type: none"> - спроба використання нового варіанту завдання 	<ul style="list-style-type: none"> - дії з образами предметів здійснюються у розумі, - схематичність дитячого малюнка, - зв'язок основних частин предмета, - отримання необхідного результату подумки без зовнішніх дій з предметами, - розв'язування завдань з непрямим результатом 	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечує відображення предметів об'єктивної дійсності, незалежно від дій, бажань і намірів дитини, - дитина не створює предмети, а виявляє і враховує під час розв'язування завдання, - розуміння і використання дітьми різноманітних схематичних зображень
Словесно-логічне мислення	<ul style="list-style-type: none"> - мислить вголос, - користується в своїх розумових діях не словами, а образами 	<ul style="list-style-type: none"> - засвоєння понять, знань про істотні ознаки предметів і явищ дійсності, закріплених у словах, - перехід від одиничних понять до загальних 	<ul style="list-style-type: none"> - поняття стають глибше, повніше, узагальнені, в них включаються все більш суттєві риси предмета, явища, - опановує деякими абстрактними поняттями: про тимчасові відносини, причину і наслідок, простору, - розвиток розумової діяльності, як судження і умовивід

він побив?», «А де у вітру ніжка?», «Де він ходить?», «Вітер сміється?», «Чому він веселий?». Такі запитання і зауваження дітей свідчать, що слово виражає конкретний образ одиничного предмета, якого воно стосується. Цей образ злитий, нерозчленований, тому використовується цілісно (якщо «ходить», повинен

ризує синкретизм як основну якість дитячого мислення, що характеризує його доаналітичний ступінь. Дитина мислить схемами, злитими (нерозчленованими) ситуаціями відповідно до образу, без його аналізу, який у неї зберігається після сприймання. Подоланню синкретичності образів сприяє правильно організова-

не навчання.

У процесі гри, малювання, конструювання та інших видів діяльності дошкільник починає оволодівати побудовою *наочних просторових моделей* – особливих знаків, у яких відображаються зв'язки і відношення об'єктивних речей.

Під час виконання завдань з непрямым результатом діти середнього дошкільного віку починають переходити від зовнішніх до розумових спроб. Після ознайомлення дітей з кількома варіантами розв'язання завдання малюки можуть використати новий варіант, не вдаючись до зовнішніх дій з предметами, а отримуючи необхідний результат подумки. Саме розв'язування завдань з непрямым результатом сприяє виникненню наочно-схематичного мислення, яке є наступним етапом у розвитку наочно-образного.

Наочно-схематичне мислення – вид мислення, що забезпечує відображення предметів об'єктивної дійсності, незалежно від дій, бажань і намірів дитини. Дитина не створює їх, а виявляє і враховує під час розв'язування завдання. Таке мислення зберігає образний характер, однак самі образи стають іншими, у них відображаються не окремі предмети та їх властивості, а зв'язки і відношення між ними (див. табл. 1).

Р. В. Павелків (Павелків, 2004) підкреслює, що наочно-схематичне мислення дошкільників середнього-го і старшого віку виявляється у багатьох особливостях їхньої діяльнос-

ті. Один із його проявів – схематичність дитячого малюнка, у якому передається здебільшого зв'язок основних частин предмета і відсутні індивідуальні його ознаки.

Проявом схематичності мислення також є легкість розуміння дітьми різноманітних схематичних зображень, успішне використання їх (впізнають схематичне зображення предметів, використовують схеми типу географічної карти для вибору потрібної доріжки у розгалуженій їх системі тощо). Уміння створювати і використовувати схематизовані образи є великим досягненням у розвитку мислення дитини, оскільки наочно-схематичне мислення відкриває можливості побачити недоступні наочно-образному суттєві сторони явищ. Д. Б. Ельконін (Ельконін, 1971) підкреслював, як розвивається наочна дія, так відбувається і формування мовлення. Слово, у ранньому віці, виступає для дитини, як знаряддя, яке, вона використовує набагато частіше, ніж будь-яке інше знаряддя. Саме тому, що слово в цьому віці виступає як знаряддя, відбувається надзвичайно інтенсивний розвиток мовлення.

Думка не може ні виникнути, ні протікати, ні існувати поза мови. Ми мислимо словами, які вимовляємо вголос, або проговорюємо про себе, тобто мислення відбувається в мовній формі. Мислення і мовлення виникають у людини в єдності на основі суспільно-трудової практики, тому у дослідженні індивідуальних і вікових особливостей мислення

дітей дошкільного віку, доцільно вивчати такі види як наочно-дійове і наочно-образне, а також рівні мовленнєвого розвитку імпресивного (внутрішнього) та експресивного (зовнішнього) мовлення, так як при розгляді різних видів мислення, необхідно пам'ятати про їх специфіку, яка чітко проявляється в онтогенезі мислення й функцій кожного з форм мислення.

Однак, розвиток мислення у дошкільників також вимагає цілеспрямованого впливу, під час якого, крім вікових чинників, велике значення мають їх індивідуально-психологічні особливості, такі як допитливість, активність, які характеризують мислення старших дошкільників, їх здатність робити умовислови і узагальнення, так як саме допитливість є найхарактернішою ознакою дошкільного віку, яка є не лише якістю особистості дитини, а й розумовою дією, способом пізнання, стимулом і способом міркування. Допитливість сприяє виникненню і забезпеченню функціонування пізнавального інтересу, є причиною виникнення і формою його існування. Л. М. Проколієнко (Проколієнко, 1979) відмітила, що допитливість дорослої людини завжди вибіркова, дитини дошкільного віку – може спрямовуватись на значну кількість предметів, часто протилежних за змістом і функціями.

Допитливість – це якість особистості, яка формує розумовий розвиток, спрямовується на пошук невідомого, непізнаного, незрозу-

мілого, вона є джерелом активності дитини, прагненням глибоко і різнобічно пізнати дійсність, має високі пізнавальні потреби на всіх етапах життя і в різних видах практичної діяльності.

Висновки. Таким чином, систематизована динаміка розвитку мислення у дошкільному віці в рамках таких видів мислення як: наочно-дієве (дитина мислить через дію), наочно-образне (дитина діє за допомогою образів), наочно-схематичне (дитина пов'язує основні частини предмета) і словесно-логічне (дитина мислить за допомогою розуму), яка дає можливість прослідкувати за розвитком мислення в онтогенезі, особливостями його прояву в трьох вікових категоріях: молодший (3-4), середній (4-5), старший дошкільний вік (5-6) і виокремити важливість переходу від наочно-образного до логічного мислення у старших дошкільників, так як саме у цей період з'являється необхідність розвитку операцій логічного мислення: аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, класифікації, систематизації та ін. як умови підготовки до шкільного навчання.

Теоретичний аналіз класифікацій мисленнєвого розвитку дітей дошкільного віку показав, що розвиток мислення дитини відбувається від сенсомоторного інтелекту (від народження до 2 років) до стадії операційного мислення (від 2 до 7 років), коли формуються мовлення і наочні уявлення, з'являється ряд особливостей мислення: хибні класифікації

предметів за випадковим і другорядними ознаками, зниження рівня узагальнення, спотворення процесу узагальнення, труднощі прийняття позиції іншої людини (егоцентризм), Негативні мисленнєві чинники (експресивна жестикуляція, загальмованість, нестійка увага, нестійкий спосіб виконання завдання, несприятливі соціально-побутові умови життя, та ін.), що виразно простежуються в дошкільному віці, призводять до порушення динаміки мислення та провокують його прискорення (стрибка ідей) або інертність мислення (бідність асоціацій), непослідовність суджень, а також психологічні травми, викликані стресами чи переляком, що часто стають причиною порушення мотиваційного компонента мислення (різноплановість мислення, резонерство, порушення критичності) та ін. У той же час, проведений теоретичний аналіз переконує, що, незважаючи на загальну увагу вчених до аналізу мислення, значно менше уваги надавалося практичному втіленню цієї актуальної проблеми, важливої для мисленнєвого розвитку дошкільників. Однак розвиток мислення у дошкільників вимагає цілеспрямованого впливу, під час якого, крім вікових чинників, велике значення мають індивідуально-психологічні особливості. У зв'язку з чим виникає необхідність пошуку шляхів розвитку, що враховуватимуть всі фактори.

Перспективами подальших досліджень є вивчення індивідуально-

психологічних особливостей дитини в контексті видів мислення, виявлення зв'язків видів мислення дітей дошкільного віку з імпресивним та експресивним мовленням, а також застосування інформаційно-комунікативних технологій у розвитку наочно-образного та логічного мислення дітей дошкільного віку.

References:

- Abulkhanova-Slavskaja, K. A. (1981) *Razvitie lichnosti v protsesse zhiznedielnosti* [Personality development in the process of life] // *Psikhologiya formirovaniia i razvitiia lichnosti* [Psychology of formation and development of personality]. Moscow : Nauka. S. 19 – 44. [in Russian].
- Anan'ev, B. G. (1996) *Psikhologiya i problemy chelovekozianiia* [Psychology and problems of anthropology] // *Izbrannye psikhologicheskie trudy* [Selected psychological works] Gl. IV. *Psikhologicheskaiia struktura lichnosti i ee stanovlenie v protsesse individualnogo razvitiia cheloveka* [Psychological structure of personality and its formation in the process of individual human development]. Moscow - Voronezh. S. 196-280. [in Russian].
- Vyhotskiy, L. S. (2004) *Voprosyi detskoj psikhologii* [Child psychology issues]. Saint-Petersburg. 224 s. [in Russian].
- Vygotskiy, L. S. (1999) *Myshlenie i rech'* [Thinking and speech]. Moscow : Labirint. 351 s. [in Russian].
- Vygotskii, L. S. (1983) *Sobranie sochinenii* [Collected works] : V 6-ti t. T. 3. *Problemy razvitiia psikhiki* [Problems of development of mentality] Moscow : Pedagogika. 368 s. [in Russian].

- Halperin, P. Ia. (2001) K voprosu o razvitii myishleniya doshkolnikov [Formation of mental actions]. *Hrestomatiya po vozrastnoy i pedagogicheskoy psihologii –[Reader. Cognitive mental processes]*. Sost. i zah. red. A. H. Maklakova. Saint-Petersburg : Pyter. 451 s. [in Russian].
- Kryvosheja, T. M. (2015) Vzajemov'jazok obraznogho i logichnogho myslennja jak shljakh do gharmonizaciji rozumovoji dijajlnosti doshkilnykiv [Interrelation of figurative and logical thinking as a way to harmonization of mental activity of preschool children] // *Imidzh suchasnogho pedagogha [Image of the modern teacher] : Naukovo-praktychnyj osvितnjo-populjarnyj zhurnal [Scientific and practical educational and popular magazine]*. N 6. S. 25-27. [in Ukrainian].
- Kudykina, N. V. (2012) Teorija ighrovoji dijajlnosti ditej [Theory of children's plays activities] : monohrafija. Kyjiv. un-t im. B. Ghrinchenka. Kyiv. 235 c. [in Ukrainian].
- Levshunova, K. V. (2015) Psykhichne blaghopoluchchja starshykh doshkilnykiv pid vplyvom programy pidvyshhennja jikh rukhovoji aktyvnosti [Mental well-being of older preschoolers under the influence of the program to increase their physical activity]. *Aktualjni problemy psykholohiji [Actual problems of psychology] : Zbirnyk naukovykh pracj Instytutu psykholohiji imeni Gh.S.Kostjuka NAPN Ukrajinjy [Collection of scientific works of the Institute of psychology named by G. S. Kostyuk of NAPN of Ukraine]*. Kharkov : KC FOP Ivanovoji M.A. Tom IV. Psykhologhija rozvytku doshkilnyka [Developmental psychology of the preschool child]. Vypusk 11. S. 126 - 134. [in Ukrainian].
- Maksymenko, S. D. (2000) Ghenetycheskaja psykholohija [Genetic psychology]. Metodologhycheskaja refleksyja problem razvytyja v psykholohyy [Methodological reflection of the problems of development in psychology] : Monohrafija. Kyiv : Refl-Buk Vakler. 320s. [in Ukrainian].
- Pavelkiv, R. V. (2004) Rozvytok moraljnoji svidomosti ta samosvidomosti u dytjachomu vici [Development of moral consciousness and self-consciousness in childhood] : monohrafija. Rovno: Volyn. obereghy. 248 s. [in Ukrainian].
- Pasichnyk, I. D. (2013) Myslennja jak predmet psykholohiji [Thinking as a subject of psychology]. *Naukovi zapysky [Scientific notes]. Serija «Psykhologhija i pedagoghika» [Series "Psychology and pedagogy"]* Vypusk 25. S. 3-9. [in Ukrainian].
- Pasichnyk, N. O. (2015) Osoblyvosti vzajemov'jazku obraznogho i ponjatijnogho myslennja v uchniv molodshogho shkyljnogho viku [Features of interrelation of figurative and conceptual thinking at pupils of younger school age] «Pedagoghichna ta vikova psykholohija» [Pedagogical and age psychology]. Kyiv. 24 s. [in Ukrainian].
- Piazhe, Zh. (1998) *Rech' i myshlenie rebenka [Speech and child thinking]*. Moscow. 347s. [in Russian].
- Poddiakov, N. N. (1981) K voprosu o razvitii myishleniya doshkolnikov [To the question of preschoolers thinking development] *Hrestomatiya po vozrastnoy i pedagogicheskoy psihologii [Reader in developmental and educational psychology]*. Ch. II. Moscow : Nauka. 458 s. [in Russian].
- Prokoliienko, L. M. (1979) Formuvannia dopytlyvosti v ditei doshkilnoho viku [The formation of the curiosity in children of preschool age] Kyiv : Radianska shkola. 88 s. [in Ukrainian].
- Tovkach, I. Je. (2016) Analiz individualnykh kharakterystyk struktury pojavu piznavaljnoji aktyvnosti starshykh doshkilnykiv [Analysis of individual characteristics of the cognitive activity structure of older preschoolers]. *Aktualjni problemy psykholohiji [Actual problems of psychology] : zb.*

nauk. pr. In-tu psykholohiji im. Gh. S. Kostjuka NAPN Ukrajinu. Kyiv : TOV «Sribna Khvylja», T. IV. Vyp. 12. S. 145–155. [in Ukrainian].

Tovkach, I. Je. (2017) Indyvidualjni osoblyvosti piznavalnoji aktyvnosti starshykh doshkilnykiv [Individual features of cognitive activity of senior preschoolers] : «Pedagoghichna ta vikova psykholohija» [“Pedagogical and age psychology”]. Kyiv. 23s. [in Ukrainian].

Elkonin, D. B. (1971) K probleme periodizatsii psikhicheskogo razvitiia v detskom vozraste [To the problem of mental development periodization in childhood] *Voprosy psikhologii* [Question of psychology]. № 4. S. 6–20.

Vitaly Klak

Post-graduate student of psychology Department of State Higher Educational Institution «Pereiaslav–Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University», Pereiaslav-Khmelnitsky (Ukraine)

AGE AND INDIVIDUAL- PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE CONTEXT OF THINKING DEVELOPMENT

ABSTRACT

In the article a theoretical and methodological analysis of the problem of thinking in psychological science is given, the age and individual psychological characteristics of preschool children is presented. The accumulated theoretical and practical experience is considered in the following sequence: the classification of children mental development, age ontogenesis of thinking characteristics, individual psychological characteristics of children who have certain possibilities

of interaction with different types of thinking. *The purpose of the article* is to analyze the dynamics of thinking development in preschool age. *Research methods* - theoretical analysis of domestic and foreign scientific sources, which allowed to identify, summarize and organize the materials on the research problem. *The results* of the study of age characteristics of preschool children showed that at all stages of development of thinking the key importance is given to its ontogenesis. Many researchers have dealt with the development of children’s thinking, but currently the only periodization of the age of mental development of the child does not exist. The most famous classifications of speech ontogenesis are presented by J. Piage and P. Y. Galperin. The age ontogenesis of thinking of a child from the sensorimotor intelligence of a newborn to the stage of operational thinking of a preschooler is considered, which attracts special attention of psychologists, because it is during this period that children must acquire the skills to operate visual images, to represent objects in different spatial positions, to form an internal plan of action of thinking. It is shown that children's intelligence from early childhood to senior preschool age operates on the basis of the principle of consistency and, if necessary, at the same time included in all types and levels of thinking: visual-effective, visual-figurative, visual-schematic and verbal-logical. The phenomenon of “syncretism” is considered the dynamics of thinking development in preschool age is systematized and presented, individual psychological

features of children such as curiosity, activity, criticality in the context of thinking are analyzed. *Conclusions:* the expediency of studying the relationship between the development of visual-effective and visual-imaginative thinking with an impressive (internal) and expressive (external) speech of a child of preschool age.

Key words: mental development, age ontogenesis, specific features, dynamics of development, sensorimotor intelligence, syncretism, curiosity, activity, criticality, impressive and expressive speech.

Клак Виталий Александрович

Аспирант кафедры психологии, Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», г. Переяслав-Хмельницький (Україна)

ВОЗРАСТНЫЕ И ИНДИВИДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ

Аннотация.

В статье подан теоретико-методологический анализ проблемы мышления в психологической науке, представлены возрастные и индивидуально-психологические особенностей детей дошкольного возраста. Накопленный теоретический и практический опыт рассмотрен в такой последовательности: классификация мыслительного развития детей, возрастной онтогенез особенностей мышления, индивидуально-

психологические особенности детей, которые имеют определенные возможности взаимосвязи с разными видами мышления. *Цель статьи* – проанализировать динамику развития мышления в дошкольном возрасте. *Методы исследования* – теоретический анализ отечественных и зарубежных научных источников, который позволил выявить, обобщить и систематизировать материалы по проблеме исследования. *Результаты* исследования возрастных особенностей дошкольников показали, что на всех этапах развития мышления ключевое значение уделяется его онтогенезу. Многие исследователи занимались вопросами развития мышления детей, однако в настоящее время единственной периодизации возрастного мыслительного развития ребенка не существует. Наиболее известные классификации речевого онтогенеза представлены Ж. Пиаже и П. Я. Гальпериним. Рассмотрен возрастной онтогенез мышления ребенка от сенсомоторного интеллекта новорожденного до стадии операционного мышления дошкольника, который привлекает особенное внимание психологов, поскольку именно в этот период дети должны овладеть умениями оперировать наглядными образами, представлять предметы в разных пространственных положениях, формировать внутренний план действий мышления. Показано, что детский интеллект с младшего до старшего дошкольного возраста функционирует на основе принципа системности и при необходимости одновременно вклю-

чаються в роботу все види і рівні мислення: наглядно-дійственне, наглядно-образне, наглядно-схематическе і словесно-логічне. Розглянуто феномен «синкретизм», систематизовано і представлено динаміку розвитку мислення в дошкільному віці, проаналізовані індивідуально-психологічні особливості дітей, такі як любознательність, активність, критичність в контексті мислення. *Висновки:* виявлено цілесобразність вивчення взаємозв'язку розвитку наглядно-дійственного і наглядно-образного мислення з імпресивною (внутрішньою) і експресивною (зовнішньою) мовою дитини дошкільного віку.

Ключові слова: мислителне розвиток, віковий онтогенез, видові особливості, динаміка розвитку, сенсомоторний інтелект, синкретизм, любознательність, активність, критичність, імпресивна і експресивна мова.

Дата отримання статті: 21.06.2019

Дата рекомендації до друку: 26.06.2019

Дата оприлюднення: 31.07.2019